УДК 821.161.2:82-1

АРХЕТИП ВОГНЮ В ПОЕТИЧНОМУ ПРОСТОРІ Д. МЕЛЬНИКОВИЧ-РИХТИЦЬКОЇ

О. О. Машталер
Прикарпатський національний університеті мені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380(342) 59-60-78

У статті розглянуто проблема інтерпретації архетипу вогню у ліриці Д. Мельникович-Рихтицької. Специфіка художнього мислення письменниці базується на діалектичному баченні цього архетипу.

***Ключові слова**: вогонь, образ, поетична модель світу, фенікс, образ-символ, емоційність.*

Кажуть, література – то дзеркало душі людства. Ірраціональний характер художнього твору зумовлений нашаруванням у ньому вербалізованої та імпліцитної інформації. Одним із репрезентантів прихованого змісту художнього твору є архетип. Юнг вибудовував логічний ланцюг впливу архетипу на мистецтво так: мистецтво-архетип-міфотворчість. Архетипні уявлення спочатку розвивались у філософії, потім – в аналітичній психології, згодом – у мистецтві.

Так, у філософії архетип – це «первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться в так званому колективному несвідомому й апріорно формують активність уяви; складають основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо» [15, с. 559].

Літературознавчий словник-довідник тлумачить поняття архетипу розширено: «Архетип (гр. arche – початок і typos – образ) – прообраз, первісний образ, ідея. За Платоном, – це, «ейдос», образ, що осягається інтелектом, за Блаженним Августином, – споконвічний, наявний в основі пізнання образ. Архетип актуалізується і виявляється в різних сферах духовного життя і поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення. Архетип закладений в основу чуттєво-настроєвих комплексів, визначаючи їх автономію, найяскравіше постає у міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художній творчості тощо у вигляді прадавніх стійких мотивів та асоціацій, названих К.-Г. Юнгом, «архетипічними ідеями», що існують поряд з інстинктами» [14]. Архетип реалізується в символах і образах, відтак виникає проблема розрізнення та ідентифікації цих понять. М. Моклиця, скажімо, поняття «архетип» і «образ» вважає синонімами, архетипний образ «виносить на поверхню зв'язок людини з первісним світовідчуттям» [8].

Є. Мелетинський асоціює архетип із образом, персонажем, меншою мірою із сюжетом [7, с. 34-39]. В. Бачинін ототожнює та зіставляє архетип із мотивом, зауваживши, що архетип – це універсальний образ із певною ціннісно-змістовою скерованістю [2, с. 33]. Така скерованість є зумовленою стійкими структурами колективного та індивідуального несвідомого та свідомого, що визначають нахили, прагнення, мету людей, виявляючи національний характер. Архетипне пояснення творів випливає із репрезентацією авторами своїх героїв, які шукають відповіді на одвічні питання. Поняття архетипу продуктивне при аналізі творів для відстеження наступності поколінь, зв'язку минулого та майбутнього. Звертає увагу на роль архетипів у сюжетах, що мають витоки у ритуально-міфологічній давнині, В. Халізєв [17, с. 237]. Поняття архетипу асоціюється у літературознавця із «буттєвими началами», які «складають багатий і багатоплановий комплекс вічних тем, чимало з яких "архетипові"» [17, с. 51]. О. Галич зауважує: «Архетипи у процесі творчої діяльності розгортаються і набувають певного пластичного оформлення, що дозволяє охарактеризувати добу, до якої належить твір мистецтва, і дух того часу, що зазнає потужного впливу з боку мистецтва» [5, с. 206].

С. Кримський у «Філософському енциклопедичному словнику» розмежовує архетипи за сферою функціонування: «А можуть виступати як міфологеми (фантастичні уявлення про небо), "раціональні утворення" (образи хаосу, порядку), "образи етико-нормативної свідомості" (10 заповідей)» [15, с. 39]. Національні архетипи виявляються у низці образів. Дослідження цих образів і їх зіставлення із архетипними уявленнями відбувається засобом дослідження культур представників різних народів.

Сучасне сприйняття літературного архетипу пояснює С. Коршунова. Дослідниця зазначає, що термін «архетип» не тільки надійно закріпився у сучасному літературознавстві, але й набуває все більшого застосування і змістовного наповнення» [6, с. 3]. Але літературознавство вибудовує на основі вчення К.-Г. Юнга власний термін «літературний архетип», це своєрідна «варіантність інваріанта» [18, с. 3], пошук інтертекстуальних зв'язків у творчості письменників різних творчих генерацій. «Моделі літературного архетипу ще визначаються як "мандрівні" сюжети й образи. Тому варто розрізняти юнгівську психологічну концепцію архетипу як відтворення позасвідомого першообразу індивідуальною свідомістю від власне літературного поняття архетипу, який формується в надрах світової чи національної літератури у формі образу-архетипу, сюжету-архетипу, мотиву-архетипу тощо» [6, с. 3].

Архетип вогню посідає важливе місце в поетичному світі Дарії Рихтицької як за численними показниками, так і за концептуальною важливістю цього образу. Він зберігає в інтерпретації поетеси своє традиційно-міфологічне забарвлення і разом з тим наповнюється новим зміс-

том, відображає індивідуально-авторське сприйняття цього архетипу, позначаючи одну з чотирьох основних стихій, відомих стародавньому світу. Так, Геракліт у своїй енергетичній концепції життя основною стихією вважав вогонь. Сенека стверджував, що вода і вогонь – володарі світу, від них його початок і кінець.

У «Словнику символів культури України» за редакцією В. Коцура вогонь трактується так: «Символ духовної енергії; перетворення і переродження; руйнівної і водночас народжуваної сили; кохання, плодючості; багатства, щастя, сімейного добробуту; сонця; зв'язку з небесним світом; роду; сили; очищення від зла; символ бога; потойбічного світу» [12, с. 55].

Інтенція символістського письма Дарії Рихтицькрї ґрунтується на тому, що символ онтологічно не має внутрішньої межі. Це – реальність, побудована за принципом суперстун: пізнаючи символ, ми звужуємо його семіотичний простір, але, досягнувши певної межової позначки, від знову починає розростатися в іншому напрямку. Відомо, що символ існує як безкінечно множинний простір смислів. Використовуючи у своїй поезії символіку вогню, Дарія Рихтицька розкриває перед нами життєствердну позицію людини, яка має осмислювати, аналізувати своє життя і діяти, творити задля щасливої долі рідної землі. Так, у поезії «Смерека колюча» є такі поетичні рядки:

Нас лише гріє
Вогонь –
Від самоспалення
Безділля –
Надія,
Що знову
Україна
Воскресне
В Україні [11, с. 107].

Вогонь у творах письменниці часто виступає цілком традиційною для поезії метафорою кохання, пристрасті, любовних переживань. Це особливо характерне для поезій «Згубна пристрасть» («полум'я любовної пристрасті обпекло нас» [11, с. 135]), «Ніч триває» («з вогнища кохання вилітають не тільки мрії…» [11, с. 141]). Масштаб і сила любовної пристрасті передаються тут за допомогою «вогняних» метафор і гіпербол: «Спогади / жагучі, / сповнені / любов'ю / пестощів / ночі, / палахкотів / вогонь / у серці» [11, с. 82]. Особливості художнього синтаксису підсилюють атмосферу спогадів пережитого, називне речення звучить як констатація факту. Вогонь репрезентує динаміку почуттів. У поезії «Вогняна квітка» ліричною героїнею оволоділа пристрасть, що стала потужним стимулом жити, творити, любити:

Вогняна квітка –
Пристрасть моя –

Вічно нерозгадана
Таїна життя –
Мені хочеться
Роздмухати жар –
Пити з повної чарки
Бурхливого чуття… [10, с. 148]

У цій поезії людина не розділена зі стихією вогню, а, навпаки, вона говорить з нею. У поезії «Терни жалю» вогонь мислиться як образ молодого українського покоління. І доки цей вогонь горить – народ існує, і старше покоління передає мудрість юним. У філософському плині часу «калиновий вогонь» – нетлінний, як і вічна краса людських стосунків.

Молодим
Важче –
Закохуюсь
Все більше
У їх калиновий
Вогонь [11, с. 48].

У цих рядках проступає явище ретроспекції. Торкається письменниця й образу вічного вогню як символу пошани; довір'я, багатства; очищення та вшанування пам'яті, вдячності. У поезії «Ватра» «оптимістичне вістря поеми підносить незгасне палання ватри Віри, Надії та Любові назустріч безсмертю і попри розходження перехресних стежок життя, всупереч усе більшому звуженню кола людей круг огню» [11, с. 13]. Вогонь тут репрезентує іскристі ватри. Саме до них, згідно з гуцульським міфопоетичним поглядом, приходять погостити душі померлих. Тому ватра – це вогник пам'яті, жар любові, тепле світіння ще ґенсбурзької дружби.

Хай кожний
Із нас –
Пам'яті
Вогник
Засвітить –
За тих усіх,
Що відійшли
Від нас [11, с. 101].

Символом духового єднання, оберегом українського менталітету, національного пошанівку й соборності виступає образ вогню у поетичних рядках: «Не відходім / Від ватри, / Щоб вогонь / Не погас / У попелищах свар / І розбрату» [11, с. 103]. Слово-стимул Дарії Рихтицької звучить для молодого покоління, яке має стати на сторожі української духовності, історії, культури. «Дбаючи про адресованість ліричного впливу, – зазначає В. Смілянська, – автор знаходить різні способи діалогізації монологу ліричного героя» [13, с. 138].

Та символіка вогню може бути по-різному трактована: інструмент очищення, Божий суд, покарання, порив, охоронець, покровитель моряків, мистецтво феєрверків, дух боротьби, гаряча суперечка. Так, поривом мистецького таланту виступає вогонь у поезії «Марія Заньковецька». Це велика українська актриса, першою в Україні удостоєна звання народної артистки республіки. Творча здібність і творча доля – саме ця комбінація визначає її як загадку магії таланту. Її жагу мистецтва, вогонь серця розкрила Дарія Рихтицька у рядках: «Віддала / полум'я / своєї душі / за право / українського слова» [11, с. 51]. Справді, людина не лише містить у собі вогонь, вона й сама є живим вогнем. Про енергетичну (вогненну) природу творчості писав А. Берґсон у праці «Творча еволюція». Філософ загалом на основі природничих наук простежив еволюцію живої матерії до рівня свідомості. Він стверджує, що процес життя є енергетичним: «Таким чином, усе життя загалом постає як зусилля, скероване на те, щоб накопичити енергію, а потім пустити її гнучкими, звивистими каналами, на кінці яких вона має виконати найрізноманітніші завдання. Саме цього й хотів одразу досягти життєвий порив, який пробивався крізь матерію» [4, с. 198]. Талант справжнього митця говорить, тобто несе оту життєдайну вогняну енергію, яка здатна зворушити глядача. За словами І. Франка, розбудити в душі «певні суголосні тони як часті якоїсь ширшої мелодії, збудити в ній певні тривкі вібрації, що вводили би в неї хвилювання, згідне з її власними споминами» [16, с. 46].

Серед втілених образів архетипу вогню часто зустрічається Фенікс – вогняний птах, що раз у декілька сотень років злітає високо в небо до сонця й згоряє, але знову відроджується з власного попелу. Образ цього птаха уособлює людське життя, долю, нескореність і нездоланність, а ще – спогади, які постійно живуть із нами. Їх неможливо спалити, бо вони відроджуються навіть на згарищах і руїнах. У поетичному просторі Д. Рихтицької птахом вогню є кохання:

Жадне
Кохання
Не зможе
Утриматись…
На коливанні
Вічного збудження
Бо тоді будемо
Зруйновані
Самоспаленням
На кострищі
Попелища –
Але час також
Зменшує напругу
Шалених вогнів –

З бурхливого спалаху –
До ніжно притишеного
Запалу –
Жевріннням жару –
Незгасних надій
У собі… [11, с. 147]

Вогонь у поезії «Жадне кохання» символізує пристрасть і відродження, нетлінність почуттів, вогняну долю, єднає в собі діалектичні світи життя і смерті, пристрасті й вигоряння. У Дарії Рихтицької вогонь – не просто стихія, а пережитий вогонь людського серця.

Вид мистецтва, який асоціюється із символічним образом вогню, – це танець. Відомо, що танго – старовинний аргентинський танець, що став популярним у всьому світі. Для нього характерний вишуканий і витончений стиль виконання з віртуозними рухами, фігурами, лініями, де чіткі акорди і кроки відповідають ритмічним спалахам вогню. Чарівність танго – в експресивності, полум'яності. «Танго – / Танець – / Перенесений / Полум'ям / Мелодійності / В далеку / Аргентину» [11, с. 84]. Розгорнута метафора полум'я печалі розкривається у мініатюрі «Не зламатись». Авторка робить акцент на необхідності долати життєві труднощі, гартувати в собі силу волі, духу. «Не зламатись, / Навіть як душа / Горить полум'ям / Печалі» [11, с. 230]. Філософ Г. Башляр аналізує психологію пережитого вогню і робить висновок, що це «відкритість до суто інтенсивної психології, психології напруженого, насиченого життя людини» [3, с. 6]. Пережитий вогонь ніколи не припиняє свого існування. Вогонь можна сприймати у діалектичному зображенні вогню-любові і вогню-гніву. Філософ виділяє проблему поетичної сублімації, що міститься в стражданні, тобто в образі, що викликає спогади, а «поема перетворює їх на живий опік».

Образ вогню у поезії «Добувай з серця полум'я» символізує пориванння, почуття, естетичні ідеали. Людина черпає енергію із власних ресурсів, адже вогонь живе всередині кожного з нас, з'являється несподівано, а навіть коли трішки згасає, усе одно містить у собі жар. Цю ідею сповідує Дарія Рихтицька у мініатюрі: «Добувай / З серця полум'я / І перетоплюй / У реальність життя…» [11, с. 253].

Отже, семантика вогню уможливлює вміщення в цьому образі матеріального світу практично безкінечної палітри значень. Покликання поета – запалити людські серця, наповнити їх вогнем пристрасті, любові, патріотизму. Лише коли сам поет наділений вогнем експресії, він спроможний наповнити ним свою поезію. Літературні образи народжуються з образної мови та впливають на значення. «Літературний образ – справжня прикраса мовлення, – зазначає А. Берґсон, – підкореного змістом [4, с. 30]. Емоційні слова – це поетичні образи, що палають надмірністю і нескореністю, створюють «палку мову». Митець розчиняє в поетичній картині світ, зберігає природу поезії, емоційну думку й ін-

телектуальне слово серця, тримає рівновагу прекрасного і доброго, поєднує різні енергії в одній складній багатовимірній художній системі, зберігає світ у гармонії почуттів і розуму.

Література

1. Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Випуск XXIV. – Частина 2. – С. 45-119. – (Академія наук УРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка; Ред. худ. літ.: Література і мистецтво).
2. Бачинин В.Философия: энциклопедический словарь / В. Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 288 с.
3. Башляр Г. Фрагменти поетики Вогню / Г. Башляр; пер. з фр. Р. В. Мардер. – Х.: Фоліо, 2004. – 141 с.
4. Бергсон А. Творча еволюція / А. Бергсон; пер. з фр. Р. Осадчука. – К.: Вид-во Жупанського, 2010. – 320 с.
5. Галич О. А. Історія літературознавства: [підр. для філологічних спеціальностей]. – Луганськ: Книжковий світ, 2009. – 264 с.; портр.; іл. – (Наукова література).
6. Коршунова С. Літературний архетип як спосіб пізнання тексту / С. Коршунова // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2004. – № 6. – С. 3-4.
7. Мелетинский Е. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. Мелетинский // Вопросы философии. – 1991. – № 10. – С. 34-39.
8. Моклиця М. Основи літературознавства: [посібник для студентів]. / Марія Моклиця. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 192 с.
9. Поцелуйко А. Загальноіндоєвропейські міфолого-релігійні архетипи та їх вияв в українській духовній традиції: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / А. Поцелуйко. – К., 2004. – 22, [2] с.
10. Рихтицька Д. Жага справжнього / Д. Рихтицька. – Дітройт, 2002. – 322 с.
11. Рихтицька Д. Магія вогню / Д. Рихтицька. – Дітройт, 2000. – 270 с.
12. Словник символів культури України / [за ред. В. Коцура, І. Потапенка, М. Дмитренка, В. Куйбіди]. – 5 вид. – К.: Міленіум, 2005. – 912 с.
13. Смілянська В. Святим огненним словом… / Тарас Шевченко: поетика / В. Смілянська. – К.: Дніпро, 1990. – 290 с.
14. Філософський енциклопедичний словник: [довідкове видання] / [ред. кол. В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов та ін.]. – К.: Абрис, 2002. – 746 с. – (НАН України: Ін-тут філософії ім. Г.С. Сковороди; Б-ка держ. фонду фундаментальних досліджень).
15. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко; [ред. кол. М. Д. Бернштейн, Г. Д. Вервес, А. Т. Гордієнко та ін.] // Твори: у 50 т.. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31.
16. Хализев В. Теория литературы: учебник / В. Хализев. – [4-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 2007. – 405, [1] с.

17. Юнг К. Алхимия снов. Четыре архетипа. Мать. Дух. Трикстер. Перерождение / К. Юнг; [пер с англ. Семиры]. – Спб.: Тимошка, 1997. – 352 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 02.05.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором ***Хоробом С. І.***

THE FIRE ARCHETYPE IN DARIA MELNYKOVYCH-RYHYTSKA'S LYRICS

O. O. Mashtaler
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380(342) 59-60-78

The article deals with the problem of interpretation of the fire archetype in Daria Ryhtytska's lyrics. The specifics of the writer's artistic thinkings, based on the dialectical embodiment of this archetype.

Keywords: *fire, image, the world's poetic model, phoenix, image-symbol, emotionality.*